

Megjegyzések Balogh András írása elé a könyvtári gondolkodás folyamatos megújulásáról és az állománygondozás aktuális kérdéseiről

TÓTH Gyula

Örülök, hogy a szerkesztőség előre megismertette velem *Balogh András* írását. Magam is úgy gondolom, hogy felvetései továbbgondolásra érdemesek, függetlenül attól, hogy a kiindulásként szolgáló helyzetet, a *Mikulás Gábor* által felvetett kérdéseket az MKE etikai bizottságának állásfoglalása és *Fehér Miklós* írása valamilyen módon lezárta (bár jobb lett volna a támadás színterén, a napilapban helyretenni), ám a helyzet, amelyre ez a tanulmány született, olyan társadalmi jelenség, amelyre a szakma úgy tud reagálni, ha végiggondolt, megvitatott és világos válaszokkal rendelkezik. Mindig is hiányoltam hazai szaksajtónkból a színvonalas vitákat, különösen így érzem ezt a most érintett témákkal kapcsolatosan.

Mikulás Gábor megbolygatta az állóvizet. A szakma viszont folytathatná a továbbgondolást. Erre Balogh András írása jó indítás lehet, mert színvonalasan, szélesebb kitekintéssel, a témát más nézőpontból újra gondolta, jó szándékú koncepciót fejtett ki, alkalmasat arra, hogy jó ízű párbeszédet kezdeményezzen, mely nem egyszerűen állománygondozási/gazdálkodási kérdés, hanem a nagyon is időszerű könyvtárfelfogást is érinti. Ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy mennyiben lehet vele egyetérteni, és mely pontokon vitatható írasa.

Egyetértek azzal, hogy a szituáció azért veszélyes, mert a kellő határok között mozgó menedzserszemléletre ugyan szükség van, de félok, hogy a szakmához nem értők napi érdekei szerint akarnak dönteni évezredek kérdéseiben. A szakma nem hagyhatja – mint az élet oly sok területén: közlekedés, egészségügy, stb., stb. –, hogy hozzá nem értők elrontsák azt, amit generációk építettek fel.

Mint valaha gyűjteményszervezést (is) oktató, mint legutóbb a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története kapcsán az 1980-as években lefolytatott, látszólag állományapasztási vitában elmélyülni kényszerülő – érzékelttem, hogy nemcsak arról van szó, hogy az apasztás irodalma töredéke a gyarapításának, hanem hogy a paradigmaváltáson átmenő új könyvtárfelfogás mennyi új kérdést vet fel, s a dilemma máig le nem zárt (mert nem is lehet az!).

Akár irigyelhetjük elődeinket, mennyivel egyszerűbb (inkább más!) dolguk volt a megőrző könyvtár időszakában, s mennyire más helyzetbe került az ún. használó könyvtár gyarapító könyvtárosa. Még nemrégiben is az önmagában álló könyvtár gyarapítását oktattuk, pedig mennyire más az ilyen-olyan rendszerek részeként működő intézmények helyzete. Aztán problémák sorát váltotta ki a dokumentumok sokszínűsége, az új típusok növekvő száma, életjelenségei. Változnak a használói szokások. Nálunk sajnos, akkor apadtak el az olvasó/olvasás/használat-vizsgálatok, amikor új helyzet állt elő. (Ma jobban ismerjük a 20. század utolsó harmadának könyvtári környezetét, mint az ezredfordulót!) Hogy a könyvtárfenntartók éppen akkor kezdték úgy érezni, itt az ideje a könyvtártámogatás csökkentésének (s az új keletű gazdasági válságról ne is essék szó!), amikor a választék és a dokumentumok ára égbe szökött. Ha morbid akarnék lenni, azt mondanám: ma számos könyvtárban jó dolog gyarapítónak lenni, hiszen alig van munkája, vagy olyan keveset költ, hogy majdnem mindegy, mit ront el!

Nem kívánom részleteiben értelmezni és nem akarom értékelni Balogh András írását, de azt hangsúlyozom, hogy egyetértek a „Mikulás-jelenség”-ről írtakkal. Mikulás tipikus példája a (nemzetközi) szakirodalmat olvasó, de nem gyakorló, a külföldi példát nem adaptáló, hanem másoló, és sajnos egyre terjedő gyakorlatnak. Egyetértek a jelenséget fogadó reagálás-kritikájával és a teendőket józanul soroló tennivaló-értelmezésével. Harmadik fejezete és a FSZEK adatai engem azon véleményemben erősítenek meg, hogy a magyar könyvtárak nem alulhasználtak (egyesekek persze igen!), hanem az 1970-es évektől azért nem bővül érdemben a használói kör, mert ennyihez vannak meg a feltételek. A FSZEK statisztika is azt mutatja, hogy még a legjobb könyvtárban is néhány év után beállnak a mutatók bizonyos szinten, s elhanyagolható ingadozással stabilak. Vagyis ahhoz, hogy a könyvtárak társadalmi kihasználtsága, s ezáltal a társadalmi megítélés javuljon, és a nyugat-európai és skandináv szinthez közeledjen – a szükséges polgárosodás, kulturális környezet mellett – könyvtári kapacitás növelésére és az említett országok színvonalára lenne szükség. (Ezért érzem erőtlennek és kevésbé könyvtári feladatnak azt, amit a kulturális nevelésről és igénykeltésről ír.) Hogy számára a FSZEK példa a kiindulási pont, érthető és nem is alaptalan. (Már másutt megírtam, hogy hiba volt az 1980-as és 1990-es évek elején nem kellően támogatni és követni *Kiss Jenő*, *Papp István* és mások erőfeszítéseit.) Az más kérdés, hogy a biblio-pláza hol követhető, de az biztos, hogy az állomány-kérdések csak rendszer keretében oldhatók meg legjobban. A forráselvonás és a radikális selejtezés nem ikerszavak, összekapcsolásuk könyvtárellenes, Mikulás példája vagy tévedésen alapul, vagy nevetséges. Ám mindkét jelenség nagyfokú odafigyelést igényel.

Balogh András írását ajánlom minden felelős könyvtáros figyelmébe, s remélem, hogy a kiváltó okot lezártnak tekintve, józan és hasznos vita indul el a ma aktuális minél pontosabb és árnyaltabb könyvtárfelfogás érdekében és ezen keresztül biztonságosabb fogódzóhoz juthatnak a könyvtárosok az állomány gyarapításához és apasztásához, a szabadpólc és általában a szolgáltatások megszervezéséhez – végső soron a könyvtárak társadalmi hasznosságának javításához.

A könyvtári reform kritikája, a reformkritika módszere

Dialektikus értelmezéskritika a „porosodó könyvek” problémájához*

BALOGH András

„Uralkodik rajtuk a könyvtár, a kecsegtető és tilalmas. Vele és érette élnek, s talán ellene is, mert bűnös módon azt remélik, hogy egy szép napon valamennyi titkát megszegik majd.”

„Mi a teendő? Abbahagyni az olvasást, és már csak a megőrzéssel törődni?”

Umberto Eco: A rózsza neve (Harmadik nap: Tercia)

Bevezetés

Az egyik vezető országos napilapban megjelent interjúban¹ „virgácsot” kapott a magyar könyvtári szakma. Az interjú alanya, *Mikulás Gábor* azt javasolta (lényegében), hogy a könyvtárügyet is be kell vonni a társadalmi ellátórendszerek reformjába, reformdiskurzusába. Ez a „reformbeszéd”, amely eredetileg egy marketingszemléletű, keresletalapú folyamatba kívánta helyezni az állományapasztás kérdését, túlzó radikalizmusa

és egyoldalúsága miatt végső soron egyfajta könyvtárpolitikai „*Endlösung*”-gá, a „feleslegesen porosodó” könyvek végső és szisztematikus likvidálásának víziójává torzult. Mivel a nyilatkozó nem a szakmában dolgozik, és kívülről „üzent” a könyvtáros szakmának, szavait nem lehet az önkritika belülről jövő megnyilatkozásaként és pozitívumként értelmezni. Negatív lélektani hatása azonban a nyilvánosság szélesebb rétegei által olvasott napilap hírértéke miatt ennél jóval több és illúziórombolóbb. A nyilatkozó tehát („ante portas”) az „új időknek új dalaival”

* Könyvtári reformon egy olyan (szimbolikus), szakmai gyűjtőfogalmat és folyamatot értek, amely a digitális forradalom és az átalakuló, demokratizálódó (még mindig „rendszerváltoztató”, útkereső) magyar társadalom sajátos történelmi párhuzamosságában, (részbeni egybeesésével) kifejezi azt a komplex paradigmaváltást, melyben az informatika (technikai) forradalma és a globalizáció (politikai, gazdasági, kulturális) forradalma együttesen alakítják át a magyar könyvtár társadalmi környezetét, s magát a könyvtárhasználati, könyvtárpolitikai trendeket.

(radikálisan) új (marketingalapú) könyvtárpolitika és könyvtárfilozófia képviselőjeként, egyben a kor „menedzser módon” gondolkodó embereként lépett föl, aki olyan történelmi időben aktualizálta (és egyszerűsítette le) mondanivalóját, amikor a költséghatékonyságnak rendelnek alá minden állami szolgáltatást (is), olyan könyvtári reformfilozófia letéteményeseként lépett fel, melyet a kor (gazdasági) szükségszerűségei is (elvből) alátámaszthatnak.

Történelmi szempontból a könyvtár egy örökölt ellátórendszer elemeként (hol jobban, hol rosszabbul) betölti a társadalom informálódási és kulturális szükségleteit, és így vagy úgy, de alkalmazkodva a digitális korszak megváltozott szükségletrendszeréhez, a továbbfejlesztés és a rendszer jobbítása végett mindenképp érdemes a reformkritika tárgyává tenni. A nyilatkozónk azonban kétségkívül „veszélyes vizekre” evezett azzal a felütéssel, hogy a magyar könyvtári rendszer működésének gazdasági összefüggéseit, „költséghatékonyságát” vette górcső alá. Korábbi publicisztikai tevékenysége már előrevetítette e „marketingszemlélet” könyvtári alkalmazásainak, könyvtártudományi megokolásának módszereit, elméleti hátterét. Írásai sarkított „kivonataként” értelmezhetjük az említett interjút, s a mérleget és a kritikát is ennek fényében lehet csak objektív módon megfogalmazni. Cikkeinek széles látókörű és külföldre is kitekintő informatív tartalmát nagyban csökkenteni mindezen elméleti ismeretek a magyar könyvtári rendszerre, vagy akár annak egy-egy könyvtárára való átültetésének (menedzselésének) megvalósítási/gyakorlati hiányossága. Ékes igazolása lenne elméleti munkájának, ha a gyakorlatban is bizonyítani tudná, hogy az általa támogatott könyvtárszervezési koncepcióval sikeresebb, hatékonyabb, jobb, társadalmilag hasznosabb, (elismertebb) és jobban (ki)használt könyvtárat, könyvtárügyet lehet működtetni. Tapasztalati (gyakorlati) hiányosságai azonban – ha nem is igazolják feltétlenül a gyakorló könyvtári szakma tévedhetetlenségét és jobbíthatatlanságát – feljogosítják a szakmát arra, hogy védjék végzett munkájuk renoméját, ragaszkodjanak dokumen-

tumaikhoz, még ha olyanok is, amilyenek beállítja a szerző, mert ezek már önmagukban többet jelentenek, mint az íróasztalnál, az „olvashow” való világtól messze lévő irodákban kidolgozott elméletek és jobbító szándékok.

Az interjúbeli kritika tehát rendkívül sematikus, elvontan, kidolgozatlanul, (a selejtezés axiómájára) egyszerűsítve, a könyvtári hálózatok feladatainak-hagyományainak kontextusából, állományuk jellegzetességeiből kiragadva és (ki) sarkítva, ebből következően megtévesztő módon a könyvtári-szakmai problémákat tévesen általánosító súlypontokkal bemutatva jelent meg a széles közvélemény előtt, ami kétségkívül hiba volt. Mindazonáltal a beszédmód újszerű szempontjai, „radikalizmusa” (talán) meglephették a szakmát, hiszen eleddig kevesen próbálták csak egy szempont, az állománygyarapítás és apasztás „marketingfilozófiai” kérdése köré építeni az egész (könyvtári) rendszer kritikáját.

Írásom nem azt vizsgálja, hogy egy ilyen marketingelvű axiómarendszer a saját premisszáján belül mennyire érvényes és igazolható, kritikám elsősorban arra irányul, hogy helyese-e a felvetés könyvtártudományi átvétele, és válaszomban egy másmilyen, a közszolgáltatás dimenziójából kiinduló könyvtárképet mutatok be alternatívaként. Szeretném bebizonyítani, hogy a könyvtárügy gyakorlatában nem az a fő cél, hogy költséghatékony legyen, mivel *a könyvtár küldetését tekintve nem piaci szereplő*. A költséghatékonyság helyett elég, ha „egyszerűen” (szakmailag) hatékony a rendszer, melynek elérése szintén nem egyszerű, de nem forráselvonásokkal és radikális selejtezéssel valósítható meg, hanem további források bevonásával, és ez az egyetlen reális reformlehetőség, amely a könyvtárat a szakmai és funkcionális kereteken belül képes tartani.

A kétféle premissza diszkrepanciája az, hogy a könyvtárat piaci vagy „állami” szereplőnek tekintjük-e. Ez a különbség mindazonáltal a könyvtári reformkritika elméleti módszerének különbözőségeire is vonatkozik: közgazdasági-marketing, vagy (kultúr)-filozófiai megalapozottságú axiómát követünk-e a szakma kér-

déseinek interpretálásához? Mi egy filozófiai kritikára² építünk, és meggyőződésünk, hogy ez a helyesebb út, de csakis egy olyan szakmai professzionalizmussal párosulva, amelyet egyébként Mikulás is képvisel a szakterületén, vezethet el a helyes megoldásokhoz. Amíg azonban ezekben nincs szakmai, politikai, társadalmi konszenzus, addig nehéz a könyvek „porosodásának” problémájára megfelelő választ adni. Nyilvánvaló, hogy a könyvtárat – elsősorban a közkönyvtárat – alapvetően (kulturális) közszolgáltatási célokra, nem pedig piaci (információs) igények kielégítésére hozták létre. A közpénzeknek alapvetően a közérdek hasznát szolgáló, nem profitorientált intézményekben és szolgáltatásokban (és nem piaci áron) kell hasznosulniuk. (Nem úgy, ahogy a Nemzeti Digitális Közműprojektben /NDK/ a közpénzt a tőkének áramoltató logikájában állami és EU-s forrásokból lényegében magáncégek /piaci-informatikai/ szolgáltatásaihoz építenek optikai infrastruktúrát.³)

Ettől a kitérőtől – ha nem is teljesen – függetlenül szeretnénk rámutatni arra, hogy Mikulás Gábor felvetéseit korlátozottságuk ellenére sem lehet teljesen „okafogyottnak” tekinteni, hiszen nincs olyan (előítéletmentes) könyvtári gyakorlat, amelyet ne lehetne (tovább) fejleszteni, javítani, de csak differenciáltan beépített koncepciókkal. A piacorientált gondolkodás új sémákat igyekszik meghonosítani a hazai könyvtárügyben, mindenekelőtt a költséghatékonyság elvont kategóriáját; állítása szerint – és ezt a nemzetközi tapasztalatok alá is támasztják – az idő megkongatott bizonyos vészharangokat a könyvtári állománygazdálkodás hatékonyságának, megtérülésének „közpénzügyi” vonatkozásában. Nekünk, könyvtárosoknak azonban fontos, hogy ezen „reformelképzelések” (eredendő) hiányosságaira, téves premisszáira (is), de (korlátozott) jogosságára, érvényességi körére is utaljunk, amikor a mindennapi olvasószolgálati munka gyakorlati perspektíváiból elemezzük javaslatait. E kritikai módszer dialektikus kettőssége fogja tehát a „reformelképzelésekhez” való viszonyomat megalapozni.

Az interjú megjelenésének körülményei, időzítése, a megszólalás szakmai színvonala és módja rossz kontextusban és nem a megfelelő (nem szakmai) orgánumban vetett föl olyan problémákat – kvázi lejárta, szimplifikálva a valódi könyvtári reformok perspektíváit –, amelyek mögé nézve megfelelően árnyalva és kellő szakmai tapasztalattal és rálátással, differenciáltan lehetne csak elfogulatlan véleményt és kritikát alkotni. Ezért – talán sokak meglepetésére – úgy gondolom, hogy (mégis) van értelme mélyebben is foglalkozni e fölvetés egyszerre tágabb társadalmi és szűkebb szakmai összefüggéseivel. Ezzel az állítással természetesen nem védhető a nyilatkozat szakmai-etikai aggályossága, de hibáznánk akkor is, ha (ellen) reakcióként felfüggesztenénk a párbeszédet, a vitát. Mikulás megállapításai ebben a formában természetesen csak elvont kritikai „támadások”, de éppen ezért is érdemes konkrét szakmai, könyvtári diskurzustérben differenciáltan kibontani őket. *Nem a diskurzus elnémitása, hanem sokkal inkább magasabb (szakmai) szintre emelése, a gondolkodásba való beemelése és a szakmailag-társadalmilag helyes kiút megállapítása lenne szükséges.* (Természetesen rá kell mutatni gondolatmenetének, érvelésének gyengeségeire és korlátozott érvényességi körére, de az ellenreakciók hiányosságaira is.)

Emlékeztetnék *Zsidai József* nagy szakmai vitát kiváltó írására, a *Javaslat a magyar könyvtári szervezet átalakítására és a költséggazdálkodás racionalizálására*,⁴ melyben a szakterületi információs központok megszüntetését vetette fel 1996-ban. Meg kell jegyeznünk, hogy Zsidai tanulmánya, bár szintén pénzügyi aspektusból vizsgálja a magyar könyvtári rendszert, a Népszabadság-interjúhoz képest magas szakmai nívót képvisel, sok hivatkozással és a szakmát belülről is áttekinteni képes (bár téves) okfejtéssel és következtetéssel. A tanulmánynak az volt az egyik legismertebb negatív hatása, hogy az akkor megszüntetésre javasolt öt nagy országos szakkönyvtár közül az *Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár*nak (OMIKK)

a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárába történő későbbi beolvasztásához szolgált részben (akaratlanul) szakmai-politikai munícióul, hivatkozási alapként. (Azóta az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban és az Országos Idegennyelvű Könyvtárban is komoly racionalizálások, szervezeti-épületi összevonások, /reformok?/ történtek.)

Zsidai írásának „örök tanulságul” kellett volna szolgálnia ahhoz, hogy ha közgazdaságtani-szakmai részgazságokat, összefüggéseket esetleg fel is tárt a gondolatmenete, mindemellett mi az, ami az országos nyilvánosság előtt felelősen kimondható a könyvtárügyről, mert sosem lehet tudni, hogy melyek azok a szakmai megnyilatkozások, téves és szubjektív általánosítások és érvek, amelyek könnyen céltáblává tehetik az aktuális politikai kurzus „reformelképzeléséhez” a könyvtárügyet. Utólagosan és röviden áttekintve Zsidai cikkét, mert nem ezzel szeretnék természetesen foglalkozni, főbb pénzügyi, költségvetésközpontú számításai alapján a megszűnő öt országos szakkönyvtár és a tizenkilenc megyei könyvtár városi könyvtárrá alakítása során összesen kb. egy milliárd forintot lehetett volna megtakarítani, melyet egyébként a szerző nem elvonni, hanem visszaforgatni akart a könyvtárügybe bérezésre. Mindezen változtatások vélelmezett és valós előnyeit megfontolva, az inflációt is beszámítva, mai értéken is messze nem lett volna arányos a megtakarítás a veszteséghez (könyvtárak megszüntetéséhez, visszaminősítéséhez) képest. A veszteség, melyet a kultúra esetében pénzben sohasem lehet pontosan kifejezni, és ami érte volna a használókat a javaslat teljes körű megvalósulása esetén, behozhatatlan hátrányba hozta volna a régiók területi-könyvtári szakmai koordinációját és az ágazati-szakmai könyvtári ellátást, vagyis a tudásgazdaságot. Az ismert változtatások összességében még akkor is több kárt okoztak, mint hasznot, ha bizonyos szakmai párhuzamosságok meg is szűntek általa, mivel ha „mást nem is”, de egy stratégiai, belvárosi helyen lévő értékes ingatlant, akár más típusú (köz)könyvtári funkció kialakításához, elveszített a könyvtárügy. Az OMIKK helyére

költözött *Kempelen Farkas Hallgatói Információs Központ* (HIK) nem végez annyi többlet-(köz)feladatot az oktatás (pláne a könyvtárak felé), amelyet bármelyik egyetemi könyvtár magasabb többlettámogatással ne tudna ellátni, de a politikai hatalomnak szüksége volt az épületre az akkori oktatáspolitikai újításainak frissen felmutatható háttérintézményeként. Az egyetlen pozitívuma az volt e történéseknek, hogy felújították az OMIKK volt épületét. Az esetleges pozitív változások tehát eltörpülnek a könyvtári szakmát (végső soron a használókat, információs szükségleteket) ért társadalmi hátrányok mellett.

Zsidai kompetens gondolatmenetéhez viszonyítva Mikulás Gábor (reform)kísérlete radikális premisszái, s gondolatainak alapvető „koherenciazavara” miatt (érthető módon) „visszapattant a szakmáról”, a virtuális diskurzusterben gellert kapott, kudarcot vallott: megalapozatlansága miatt azonnali és teljes elutasítást váltott ki a szakma nagyobb részéből, mivel megfelelő és elégséges napi szakmai tapasztalat nélkül próbált „fogást” találni az általa „mozdulatlanná dermedtnék” (porosodónak) tételezett közkönyvtári könyvállományon, és az általa „pazarlónak” tételezett állománygyarapítási politikán. „Rossz helyen”, rosszul és szerencsétlen időzítéssel próbálta tehát egy felületi merítés (10 közepes város) adataira hivatkozva szakértőként a (szélesebb) közvélemény figyelmét egyes könyvtárhasználati „problémákra” felhívni. A könyvtári dokumentumok „porosodásának” megfogalmazásával a könyvek (dokumentumok) kölcsönzésének csökkenéséből kiindulva a könyvtárhasználat jelenlegi trendjeit egydimenziós problémává és „általános válsággá” redukálta. Megnyilatkozásának stílusa és időzítése tehát nem *comme il faut*, és ebből a szempontból jogos az elutasítás. Mindazonáltal a megfelelő mélységű mintával végzett kutatás hozhat olyan eredményt, amely arra a következtetésre juthat, hogy változtatni kell az állománykezelés (gyűjteményépítés, raktározás, apasztás) jelenlegi gyakorlatán, de nem mindegy hogyan,

mert lehet, hogy éppenséggel a meggondolatlan apasztás fog igazi pazarlást eredményezni, mivel a selejtezett műveket esetleg pótolni kell, holott az eredeti cél éppen a pazarlás megszüntetése lett volna. Ennek helyes prognosztizálásához kutatás-módszertanilag megalapozott mintafelvétel szükséges, nem utolsósorban a könyvtártudomány tekintélyének és a könyvtárpolitika (döntési) felelősségének kikezdehetlensége miatt. Nem járható (tudományos) út egy szűk mintavétel eredményeinek általánosításából az egész közkönyvtárügyre érvényes megállapításra alapozva reformot eszközölni. Éppen ezért nem mindegy az sem, hogy közel azonos, bár könyvtártípusonként és földrajzi régióként eltérő társadalmi sajátosságú, eredőjű tapasztalati tényekből kiindulva milyen megoldásokon gondolkozunk, mert ahány könyvtár, annyiféle (konkrét) társadalmi környezet, így a megoldások is lehetnek homlokegyenest ellentétesek.

„Amennyire károsak egy probléma megközelítésében az előítéletek, annyira nem mellőzhetők az elvi előfeltételek” – írja H. Varró Rózsa természet- és társadalomtudós.⁵ Ez igaz a könyvtári reformra és szűkebben a könyvek porosodásának kérdéskörére is: bizonyos gondolati sémák, előítéletek éppúgy hátráltathatják a használóközpontú könyvtár fejlődését, mint a (*helyes*) premisszákon nyugvó szakmai-elvi előfeltételeknek, és nem utolsósorban a gyakorlati tapasztalatnak a hiánya és (teljes) ignorálása. Ebből a kétféltétező nézőpontból nehéz „harmonikus”, korszerű és szakszerű könyvtárügyet létrehozni. A probléma egyszerre kétirányú (dialektikus) alkalmazásával és a szembenállás meghaladásával lehet csak közelíteni az álláspontokat: fontos szempont (és felelősségteljes feladat) az állományapasztás, de nem szabad kizárólagosan, még kevésbé a többi állománymenedzselési folyamatból, a könyvtár társadalmi környezetének kulturális sajátosságaiból kiragadva (egyoldalúan) alkalmazni. Nem lehet, nem szabad ilyen fontos kérdésben általánosítani. Társadalmi rendszerek változásakor, a 20. század során már előfordultak, igaz más, ideológiai alapon hason-

ló radikális (selejtezési) kísérletek, így kétségtelenül sok értékes dokumentum esett áldozatul mind a defaszizálódó, mind a desztalinizálódó, és rendszerváltó kultúr- és könyvtárpolitika sokszor máig pótolhatatlan károkat okozó kultúrpolitikai anomáliáinak. De mindezek „semminek tűnhet”-nek a mikulási előterjesztéshez képest, amely *a két évnél idősebb könyveket selejtezteté* né a „digitális korszakváltás” ürügyén. Sajnos, az egész gondolatmenet partikuláris sarkítása ebben az ajánlásban sem vesz figyelembe egy sor történelmi tapasztalatot, szakmai, használó-környezeti összefüggést, könyvtári sajátosságot, csak azokat a „részeredményeket” csepegteti és szűri át nézőkéjén, amelyek sajátos elképzeléseit támogatják. Nem érdemes, (nem is lehetne) egy minden (társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai) vonatkozásban „nagyon távoli” földrész (ország-államszövetség) könyvtári gyakorlatát mechanikusan átültetni a magyar viszonyokra, ahogy a javaslatban az ausztrál példa felmerül. A nyugati minták korlátozás nélküli átvétele és alkalmazása éppoly kártékony gyakorlat lehet, mint amilyen a szovjet minta erőltetése volt. A magyar kultúrának, társadalomnak (és történelemnek), de a fejlődésnek is vannak olyan sajátosságai a globalizált világ (kulturális) trendjei ellenére is, amelyek igénylik a könyvtárügy (ország)specifikus és differenciált kezelését, „reformját”.

A könyvek porosodása = a kultúra porosodása

Tehát dialektikus módszerrel közelítjük meg Mikulás Gábor elképzeléseinek kritikáját, melynek gondolati sémájában a konzervatív (csak megőrző-archiváló) és a „piacelvű” (szolgáltatás-központú-ismeretek „megosztására” törekvő) könyvtárpolitika dichotómiáját tételezve azok ellentmondásairól és meghaladásukról is beszélünk. Szűk mezsgyén haladunk tovább tehát, melyben a vitakérdés (kétoldalú) prekonceptióinak gyakorlati hozadékát és (fél)igazságatar-

talmait összevetve egy harmadikutas szintézis lehetőségén is elmélkedünk. A könyvek porosodásáról vallott, túlságosan általánosító és felületi (partikuláris) mintából levont következtetés féligazsággá torzított „könyvtári” diagnózis. E szimptómák szintjén mozgó diagnózis-kísérlet alaposabb vizsgálat nélkül, nagy általánosságban (szűk mintára és egy könyvtártípusra vonatkozóan) annyit mond ki, hogy a magyar könyvtárügy „beteg”. Ez azonban csak egy olyan állítás, amellyel semmilyen (felelős) terápiát (reformot) nem lehet elkezdni. Amíg ugyanis nem ismerjük a „betegség” pontosabb (rendszerbeli) összefüggéseit, (áttételeit) és behatároltságát, addig nincs értelme semmiféle beavatkozásnak, sőt, inkább ártunk vele, mert esetleg egészséges „szerveket” is eltávolíthatunk feleslegesen. További alapos, és a szervezet többi részeire kiterjedő vizsgálatokkal lehet csak rátapintani a betegség (több sebből vérző) valódi eredőire, társadalmi összetevőire, és a helyesebb, hosszú távú megoldásokra, terápiákra. Nem egyszerűen egy „testrészt” (a könyvtárat) kell gyógyítani, hanem a teljes (kulturális-oktatási) szervezetet. Ezzel szemben fogalmazódik meg *Fehér Miklós* szakmailag koherens, de a problémákat (egy más összefüggési rendszerben szintén) összemosó, a vitatémától elbeszélő (ellen)reakciója: „*Ma tévúton járunk, ha a könyvtári állománygazdálkodás minőségét a kölcsönzések számával fejeznénk ki, és ez alapján vonnánk le következtetést.*”⁶ Ez is egy másfajta (szakmai) féligazság, mintsem a jó terapia előfeltétele. Azt a látszatot kelti ugyanis, hogy bizonyos állománymenedzselési kérdések és a kulturális érdeklődés regressziójának tartalmi kérdései összemoshatók egyfajta „virtuális” mutatóban, a „használat”-ban. A közkönyvtárak és a kölcsönző könyvtárak tekintetében a kölcsönzések száma roppantul fontos, de természetesen – és innentől ismét teljes az igazsága Fehér Miklósnak – az összes többi könyvtári szolgáltatás (helyben olvasás, internetezés stb.) statisztikájával együttesen kezelendő, differenciálást igénylő adat. Nem lehet tehát túlhaladottnak tekinteni, minthogy nem szabad kizárólagosnak sem venni, hogy a (köz)

könyvtárak kölcsönzési adatai (még ma is) fontos indikátorok, még ha az igénybevétel teljes (és újabb keletű) spektrumát nem is mutatják, mivel azok eltolódtak a helyben használat, a könyvtárlátogatás különböző dimenziói felé. Az állomány lakosság felé végzett „menedzselésének”, magának az olvasói-kulturális érdeklődés manifesztációjának egyik nagyon fontos (statisztikai) adata a dokumentumkölcsönzés. Mikulás túlzó és általánosító kiindulópontja azonban egy fontos részproblémát is feszeget: a (radikális) apasztás tudniillik nem oldja meg a használat kölcsönzési anomáliáit (visszaeséseit), inkább növeli azokat: egy „lefejezett” állományt még azok sem fognak látogatni és kölcsönözni, akik eddig ezt megtették. Ezzel együtt hibás az az érvelés is, amely a dokumentumkölcsönzés konkrét statisztikai számait túlhaladottnak tekinti, és a „könyvtárhatalom” általános (virtuális) kategóriájával kozmetikázza, helyettesíti. Ezek az adatok differenciálatlanul szintén kevésbé egzaktak a kölcsönzési vagy a beiratkozási statisztikához képest. A közkönyvtárakat személyesen felkereső használók egyik legfontosabb statisztikai mutatójának, a könyvkölcsönzés (dokumentumkölcsönzés, a könyvtárközi is természetesen), és a helybenhasználat különböző dimenzióinak egymást kiegészítő mértékében kell megmutatniuk egy közkönyvtár igénybevételének kihasználtságát. A következő statisztikai adatokkal tud egy (köz)könyvtár operálni, amikor eredményekről, vagy éppen eredménytelenségről, trendekről, viszonylagosságokról beszélünk: 1) a könyvtárat (személyesen és virtuálisan) felkeresők száma, 2) a beiratkozott, (regisztrált) olvasók száma, valamint 3) a kölcsönzött, és helyben használt dokumentumok, valamint a számszerűsíthető szolgáltatások igénybevételének értéke. Ezek az adatok természetesen az állománygyarapításra fordított összeg függvényében mutatnak igazán fontos összefüggéseket, például a könyvek „porosodásával” kapcsolatban is. A könyvtár szervezetként olyannyira összefüggő, komplex és szerves egységet alkot a használói környezet szükségletrendszerével, hogy a könyvek, azaz a kultúra „porosodása” csak valami távolabbi (és

negatív) jelenségrendszer és válságjelek áttéte, manifesztációja lehet. Az ehhez vezető (megbe-tégitő) tényezők, de a gyógyítás és a terápia ana-lízisekor is csak ebben az összefüggésrendszer-ben lehet látni az eredőket és a kivezető utakat. Ahogy nem a „könyvtári anomáliák” okozták a kulturális érdeklődés visszaesését, úgy önma-gában a könyvtári rendszer nem is képes a gyó-gyításra, mert a primer kulturális szocializáció a családban és az iskolában történik. A könyvtár ezekre „csak” rásegíteni tud, de hiányukat pó-tolni aligha. (Család, iskola, könyvtár, és egyéb kulturális intézmények együttes, egymást erősít-ő, hatása lehetne a problémák kezelésének haté-kony modellje.) A „felcser-szintű” diagnózis és terápiás javaslat arról, hogy valami nincs rendjén a társadalom kulturálódásában (könyvtárhaszná-latában), nemhogy gyógyuláshoz nem vezet, de mihamarabbi leépülést okozhat.

A könyvtártól az információig

Ha közkönyvtárról beszélünk, akkor nemcsak az információról, (informálódásról) és a „tu-dásról” (tanulásról), (melyekkel egyre inkább azonosítja a köztudat a könyvtárakat), de „para-dox módon” kultúráról (könyvekről) is legalább azonos hangsúlyokkal kell(ene) beszélünk, még ha a kultúráródás sorrendjét és a társadal-mi érdeklődést tekintve ez a harmadik helyre csúszott könyvtári funkcióvá degradálódott is. *Ha a könyv „porosodik”* (a könyvtárban és az otthonokban egyaránt), *akkor a (magyar) kul-túra is porosodik*. De fogalmazzunk „dinami-kusabban”: ha *hagyjuk* porosodni a könyveket és erodálódni a társadalom műveltségi szintjét, akkor a kultúrát is a pusztá archiválás szint-jén tároljuk (porosodásra), akár könyv-, akár elektronikus formátumban. Ha azonban tuda-tosan *felkeltjük* a kulturális érdeklődést, azaz szolgáltatjuk-megosztjuk a kulturális javakat, ismét életet lehelhetünk a dokumentumok és a könyvtárak világába. Két kérdést választunk szét tehát: az ismeretek és a kultúra archiválásának és „megosztásának” (technikai) problémáját, va-

lamint az ízlés és szükséglet felkeltésének (ne-velési-módszertani) kérdéseit. Természetesen a felületi perspektívából általánosított kritikai ki-indulópont és „(sokk)terápiás” kezelés nagyon sok veszélyt rejt magában, éppúgy, mint más társadalmi ellátórendszer radikális átalakítása. A legegyszerűbb azt mondani (akár az otthoni könyveink „porosodásának” analógiájából ki-indulva), hogy ha „porosodnak”, akkor „dob-juk ki” a zömét, hiszen csak a helyet foglalják, úgysem olvassa senki őket, (nincs rá szükséglet, idő stb.) fönntartásukhoz „infrastruktúra” (polc, könyvtár) és persze a könyvtári könyvekhez sze-mélyzetre is szükség van. Kétségtelenül ez az olcsóbb, a kényelmesebb és gyorsabb (végleges) „költséghatékony” megoldása a fennálló prob-lémának. De vajon csak ez az egyetlen út és le-hetőség a kultúrához való viszonyunkban? Nem lehetne egy olyan, egészen triviális premisszá-ból (újra) indítani a vitát, hogy ha már vannak (porosodó) könyveink (kultúránk), akkor újra elkezdhetnénk olvas(tat)ni, hallgat(tat)ni, néz(et)ni, ergo új módszerekkel fölfedez(tet)ni azt a föl-halmazott kulturális ismeretet, amelyet (remél-hetőleg) át szeretnénk örökíteni utódainknak?. Ekkor beszélnénk *a költséghatékonyság helyett a könyvtári intézményrendszer hatékonyságá-ról*. A „megosztás” azonban tágabb értelemben nemcsak egy technikai-formai (digitalizálási) feladat, de pedagógiai-neveléslélektani is. Ez valóban a rögzösebb, költségesebb, de minden-képpen a kulturális felemelkedés hosszú távú programja. A kulturális jövőn spórolunk tehát, ha a fenti radikális selejtezési projekt megva-lósul. De nemcsak egyszerűen az archiválás és megosztás dichotómiájában kell látni a prob-lémát és ellentmondást, hanem az archiválás-nak és megosztásnak a (kulturális) ízlésben és szükségletben történő szintézisében is. Mert mi értelme úgy megosztani az ismeretet és a kul-túrát, ha „senkit” nem érdekel? Föltölthetünk egy kortárs zeneművet egy videómegosztóra, ha „nincs rá kereslet” (kinevelt kulturális ízlés), az is „porosodni fog”. Más dimenzióban úgy tételeződik a probléma: hogy nevelhetünk-e, neveljük-e a könyvtárban, illetve hogy hogyan

(ne) neveljünk. Az hogy a szocializmusban az ideológiai (át)nevelés eszközévé degradálták a közkönyvtárakat és a kultúrát, nem szabad, hogy ez a nevelésről térítse el a könyvtárost. A rossz nevelésnek („félre nevelésnek”) nem a nem-nevelés az ellenpárja, hanem a megfelelő módszerrel folytatott nevelés, rávezetés.

A mikulási koncepció negatív és kontraszelektív közelítése a problémához éppen a kultúrával való közvetlen (társadalmi) kapcsolat kialakításának médiumait, egyértelműen a civiltársadalom számára legközvetlenebbül elérhető könyvtári hálózatot, a magyar közkönyvtári rendszert támadja, amikor porosodó könyvekről, azaz kihasználatlan és „pazarló” könyvtárakról beszél. Nehéz megmagyarázni, hogy az elsősorban információ-menedzseléssel és annak haszonnal való visszaforgatásával foglalkozó szakember miért pont a többi könyvtári hálózatokhoz képest általában alulfinanszírozott közkönyvtári rendszert tartja fontosnak támadni, amikor a közkönyvtári hálózatnak nem (csak) az információmenedzsment a (fő) feladata. Ez még a szakkönyvtári hálózaton belül is csak bizonyos ágazatoknál lehet (részben) igaz. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a magyar könyvtári rendszer sajátossága, hogy a közkönyvtári hálózat beszerzési kerete messze elmarad a szakkönyvtárakhoz képest,⁸ és ebből kiindulva lenne (lett volna) célszerű bármit is mondani az ország nyilvánossága előtt a (köz)könyvtárügyről. Vizsgáljuk azonban tovább, hogy milyen távolabbi problémákra mutatott rá ez a piacorientált, könyvtár-reformizáló, „kamikáze” akcióterv.

Elképzeléseink további megvilágításához abból indulunk ki, hogy a magyar könyvtárügy hatékonyságának (könyvtárai kihasználtságának, nem pedig elsősorban „költséghatékonyságának”) növelése érdekében tett reformlépések nem indulhatnak ki alapvetően regresszív-elvonó („selejtez”) jellegű filozófiából, még akkor sem, ha az állomány, a szolgáltatások, és a könyvtárak egyes részére igaz lehet, hogy kevésbé kihasználtak. A könyvtárügyben a reformnak nem költségelvonást, hanem – az ésszerű költ-

séggazdálkodást szem előtt tartva – a kiegyensúlyozott, (kulturális) értékkelvű támogatást kell jelentenie!

Így a mi kiindulási pontunk sem a megszorításban keresi az érvényességét és alkalmazási lehetőségeit. A „hatékonyság” (és a használat, kihasználtság) kérdése a könyvtárhasználat társadalmi és szociálpszichológiai jelenségvilága szempontjából nem vehető egy kalap alá mondjuk az egészségügy átalakításának problémakörével. Ha például az orvos-beteg találkozás racionalizálása (csökkentése) az egészségügyi ellátórendszereknél lehet esetleg helyes út a takarékos egészségügy kialakítására, ugyanez a folyamat a könyvtáros-olvasó találkozásának csökkentése esetén a könyvtári rendszer, a műveltség és a tudás lezüllesztését jelentené. A könyvtárhasználó állampolgár nem akkor „költséghatékony” a könyvtárhasználat és a társadalom szempontjából, ha minimalizálja kulturális szükségleteit, nem jár könyvtárba, nem veszi igénybe a könyvtár szolgáltatásait, hanem éppen ellenkezőleg: amelyik társadalom többet olvas, tanul, művelődik (és költ ezekre intézményi szinten is), az nyeri meg igazából az „információs” háborút, és ekkor lesz hatékony a könyvtári rendszer is. Ehhez azonban nem elvonások, selejtezések, hanem gyűjteményszervezés, fejlesztési koncepció, új könyvtárépületek, új „nevelési” módszerek kellenek.

A „kihasználatlan” állomány selejtezése helyett tehát, a minél szélesebb kulturális horizontra való kitekintés lehetőségének, módszertani elveinek valódi reformját, (felélesztését) kell alkalmazni. Negatív dialektika helyett pozitív, kontraszelektáló (öngyengítő) selejtezési politika helyett koncepcionált gyűjtést, archiválást és megosztást! A felnövekvő generációk kulturális kiműveléséhez szükség van az esetleg most még „porosodó” könyvekre is. Ehhez azonban szükséges a kulturális kínálat kiterjesztése, megismertetése (kölcsonzése-megosztása) mind az új, mind a régebbi dokumentumok felől – és nemcsak digitalizált változatokban. Nagyobb szabadpolcos terek, nagyobb szabadon válogatható könyvkínálat, nagyobb beszerzési keret, ésszerű,

keresletalapú raktárosítás és persze ésszerű selejtezési politika is!

Ez a kulcsa, folyamata és kontextusa, pozitív dialektikája a kultúra könyvtári fejlesztésének, s nem az egyoldalúan és elvontan megragadott állományapasztási gyakorlat, a könyvtári digitalizálás egyoldalú felfogására hivatkozó piaci logikával. Az állományapasztás soktényezős feladata körültekintést, differenciált (szisztematikus) gondolkodást, szakmai rálátást feltételez. Mechanikus elvek alapján, (éppúgy, mint tisztán ideológiai megfontolásból) apasztani szakmai öngyilkosság. Tévutat jelent azt erőltetni, hogy ha egy könyvtár a kis gyarapodási lehetőségei miatt (is) kihasználatlan, akkor fosszuk meg attól a kevéstől is, amit már eddig gyűjtött, és apasszunk gondolkodás nélkül, mechanikusan. Így a még megmaradt, szűk olvasói bázisát is elveszítheti, nemhogy újat verbuválna. Ez a reformjavaslat tehát abban összegezzhető, hogy az eddigi (minimális) gyarapítási keret fenntartása mellett hajtson végre a magyar közkönyvtári rendszer egy „*kulturális harakirit*”. Nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ez olyan mértékű értékvesztést idézne elő a kulturális közvagyonban, amely teljesen ellentétes bármilyen kulturális-társadalmi érdekléssel. Megint más szakmai dimenziója a kérdésnek, hogy a nemzetközi gyakorlat rendkívül dinamikus kezeli a szabadpolcos és a raktári könyvállomány viszonyát. A raktárból még „visszavonható” a könyv a szabadpolcos terekbe, a selejtezésből már nem, s csak vásárlással, esetleg ajándékozással pótolható. A raktár és a szabadpolc dinamizmusa, egymást kiegészítő egysége lehet az egyik fontos elv a kultúrálódás értékbeli (esztétikai), befogadási (receptióesztétikai), elsajátítási (oktatás-és művelődéspolitikai), társadalmi (szociális), technikai (informatikai-, „megosztási”) problémáinak bonyolult és egymásra épülő szükségletrendszerének kielégítéséhez. Csak ezen összefüggések, lehetőségek alapos ismeretével, kihasználásával lehet állományok (és könyvtárak) sorsáról dönteni, az állománygyarapítás és az állományapasztás dialektikájában. E nélkül tényleg halott anyaggá válhat a könyv-

tárak összegyűjtött anyaga, de akkor az már rég nem (csak) a könyvtári szakma felelőssége lesz, hanem a kultúra fent vázolt társadalmi összetevőinek teljes ellehetetlenítéséé; az ezek működését gátló forráshiányé, s az ezt nem fölismerő kultúrpolitikáé. Korunk kultúraellenségének és könyvtárhasználati anomáliáinak egyetlen alternatívája a *tudatos önművelés igényének neveléssel való felkeltése, terjesztése, s ehhez a növekvő kínálatú (gyarapítású) könyvtárak fenntartása*. Ha ez nincs, akkor a könyvtár könnyen az információs piacgazdaság (kapitalizmus) egydimenziós információs szolgáltató helyévé alakulhat, ahol csak a piaci, keresleti-kínálati viszonyok diktálnak.

Üzleti információ kontra közkönyvtár

Egy üzleti információt szolgáltató vállalkozás valóban a minél hatékonyabb, gyorsabb információ és tudás piaci logikájú áramoltatását tűzi ki célul. De valójában ezt kell-e a teljes könyvtári ágazatnak legfőbb szempontként zászlajára tűznie? (Kell-e kapitalizálni a könyvtári rendszert? Szabad-e egy közpénzen fenntartott közellátást a piaci igények felé nyitni?) Be lehet-e törni a könyvtárügyet ebbe az „információs” Prokrasztész-ágyba? Lehet-e, (érdemes-e) a könyvtártudomány szempontjából spekulatív marketingfilozófiai kérdéseket fölteni a könyvtári szakma számára? Egyszerű példával élve: van-e érvényessége például azt vizsgálni egy könyvtárban, hogy ha egy olvasó beiratkozik a könyvtárba, akkor számára az a leginkább költséghatékony, ha minél drágább dokumentumokat kölcsönöz, mert így a beiratkozási díjhoz képest a legjobb „árértéken” térül meg a beiratkozási díj befektetése.

A marketingszemlélet (önálló) tudományos és a piaci keretek közötti hasznos mivoltát nem vonjuk kétségbe; Mikulás (könyvtári) marketingfilozófiája azonban a piaci haszonelvűség önös érdekkörébe helyezi a kultúrálódást is, ignorálva

az érték és használati érték dialektikus viszonyának (marxi) összefüggéseit. Kérdésselvetései érvényesek és megválaszolhatók a piaci szereplők és szolgáltatások számára, de értelmezhetetlenek egy közszolgáltatási (minőségmenedzsment-alapú) paradigmán belül. Az olyan típusú kérdések, mint hogy lehet-e (érdemes-e) mérni a könyvtárhasználat és a könyvtári munka ilyen vagy olyan piaci aspektusát, eleve spekulatív közegben keresik érvényességüket, mert a könyvtáron belüli kultúrálódás, művelődés nem (elsősorban) piaci érték. A kultúra és a műveltség könyvtári átadása, szolgáltatása a szó szoros és pozitív értelmében a (kulturális) minőségnek a (társadalom felé történő) menedzselése.

Örökölt-e tehát valami mást is a könyvtárügy (feladatként, küldetesként), ami nem (csak) az „üzletről” szól, hanem mondjuk a kultúráról is? Itt válik explicitté a modern könyvtárpolitika belső ellentmondása: információ és/vagy dokumentum, „tudás” (informálódás) és/vagy kultúra (műveltség). Ezekkel a fogalmi viszonyokkal csak egy olyan könyvtárpolitika képes helyesen operálni, amely a történetiség/jelenidejűség, információ-tudás-kultúra (dialektikus) irányultságában (viszonyrendszerében) látta a könyvtár kihívásait. Paradox módon azonban nagyon elszakadni látszik a könyvtárpolitika, egy a könyvtár lényegét és alapját (leginkább) meghatározó társadalmi tényezőtől és szükséglettől, magától a kultúrától. A könyvtár a „kultúra temploma” alapvetően konzervatív terminológiájától eljutott az „információs nagyüzem” mint a piaci alapokon nyugvó tudásmenedzsment háttértára, háttérintézménye funkcióhoz. A konzervatív megközelítésekkel szemben egy „neoliberális” gazdaságfilozófiájú könyvtárpolitika körvonalazódik, mely új szakmai törésvonalak szerint tematizálja a szakmai-tudományos közbeszédet, de ahogy a konzervativizmus korszerűtlensége, zártsága éppúgy akadálya lehet az előrelépésnek, a rosszul értelmezett „totális digitális forradalom” radikalizmusa a „fürdővízzel együtt a gyereket – a könyvet – is kiöntheti” a közgyűjteményekből. A múltat nem abszolút értelemben kell „eltörölni” – a könyvtárügyben

sem, és a digitalizáció korszakában sem. Nem úgy kell lebontani a régit, és bevezetni valami újat a kultúrában, hogy egyben a fönntartó alapokat is megszüntetjük, hanem fokozatosan kell kicserélni az elavult szerkezeti elemeket, a már meglévő, és a még működő fundamentumokon építkezve.

És ahol nem porosodnak ... a könyvek sem

Lássuk akkor azt a könyvtári modellt, ahol az informálódás, tanulás és művelődés három különböző motiváltságból-szükségletből keletkező, de mégis egymáshoz tartozó könyvtári fogalmak, olvasói tevékenységek dialektikus természetű könyvtárhasználati manifesztációjaként, a könyvtáros segítségével egymást erősítő tényezőkké válva ellentmondani látszanak a könyvek porosodása mikulási paradigmájának.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) Központi Könyvtára hat évre visszanyúló legfőbb statisztikai adatainak ismertetésével, elemzésével összegzem a „reformkonceptióra” adott válaszuk érvényességét. Ahogy előbbi elsősorban angolszász minták és eredményeken keresztül közelít a problémához, mi most a hazai könyvtárügy egyik legjelentősebb, a közép-kelet-európai művelődés, kutatás, tanulás kiemelkedően jelentős közkönyvtárának példáján keresztül mutatjuk meg a porosodás alternatíváját.

A FSZEK Központi Könyvtára a kulturális tőkét és a fővároson belüli adottságait tekintve is a centrumban helyezkedik el. Ez már önmagában determinálja arra a könyvtári szerepre, melyben jól ki lehet használni a különböző könyvtári funkciók egymást erősítő (dialektikus) hatását. Szervezeti felépítése, állománygyarapítása, (gyűjtőköre), a könyvtár történeti meghatározottsága, a kibővített-felújított Központi Könyvtár, valamint a folyamatosan megújuló tagkönyvtárainak (modernizált) infrastruktúrája, együttműködésük, a használók differenciált

szükségletei azonban messze túlmutatnak a területi könyvtári ellátás (közvetlen) feladatain: végzi, kiegészíti az *oktatás és a tudományosság* (elsősorban természetesen a szociológia, de más társadalom-és bölcsészettudományi szakterületek) szakkönyvtári-felsőoktatási szintű *ellátását*. A tudás- és kulturális tőke erővonalainál található könyvtár tehát többfunkciós, egymásra épülő feladatkörével egy sajátos könyvtári kultúrát teremtett az ezredfordulót követően, amelyben a könyvtárhasználat számtalan újdonsága elővételeződött, honosodott meg először. (Így volt ez már Szabó Ervin könyvtárszervezői újításainak idején is.) Ez a könyvtári és szakmai identitás ideális terepe lehet egy olyan tudományos elméletnek, amely egy dialektikus szemléletű (kritikai) alapról keresi a különböző indíttatású használói motivációk irányultságait, és a minőségi ugrás lehetőségeit az információs kultúra és technológia segítségével.

A FSZEK Központi Könyvtárának története az ezredfordulóra elkészült épületfelújítás és kibővítés után bontakozott ki 21. századi színvonalú szolgáltatási perspektívává. A Központi Könyvtárban szerencsésen érlelte össze az idő a szociológiai (társadalomtudományi) szakkönyvtári bázisra épült állománynak és a részben e „tudományköziségből” kiinduló, erre ráépülő, majd (egyre) differenciáltabb olvasói szükségleteknek a többirányú elmélyítését, kielégítését. A Központi Könyvtár ezzel a bővítéssel tehát nem egyszerűen behozta bizonyos szolgáltatásbeli és szemléleti lemaradását, hanem viszonylag rövid idő (kevesebb, mint egy évtized) alatt, egyben meg is haladta azokat. A Központi Könyvtárban viszonylag későn, az 1990-es évek elejétől alakítottak ki szabadpolcos kölcsönző teret, s ennek társadalmi szükségleteket követő differenciálódása (gyermekkönyvtár, családi könyvtár) az új Központi Könyvtárban vált lehetségessé. E folyamatban állománylogisztikailag a raktárból a szabadpolcos terek felé tolodott az az állománybeli és olvasói terhelés, melynek menedzselési problémái a könyváramoltatás és állománykezelés problémakörében is értelmezhetőek. (Jelenleg a Központi Könyvtár sza-

badpolcos tereinek kölcsönözhető állománya a kölöngyűjteményekkel együtt kb. 277.000 dokumentumegységre rúg!) A dinamikusán értelmezett szabadpolcos könyvkinálat prezentálásának háttérmunkájának azonban csak egyik (végső) eredménye az állomány egyes dokumentumainak selejtezése. Amíg egy dokumentum ebbe a végső törlési fázisba akár „tartalmi elavulás”, akár fölőspéldány-volta miatt eljut, érdemes egy „köztes”, szintén rugalmasan kezelt tápraktári státuszt is beiktatni. Az állomány hatékony kezelésének egy másik, tipikusan Szabó Ervines megoldása az a gyakorlat, hogy ha bizonyos tagkönyvtárakban egyes dokumentumok iránt az olvasói igény megcsappan (többek között a számítógépes állományelemzés eredményeként), akkor ezekből a fölőspéldányokból más, frekvenciáltabb igényt valószínűsítő tagkönyvtárak vagy a Központi Könyvtár részesülnek. (Ezt a szisztémát mindazonáltal már 1996-os angliai tanulmányutam során tapasztaltam Essex megye könyvtári ellátásának gyakorlatában, a megyét behálózó könyvtárak között.) A fölőspéldányok hatékonyabb visszaforgatása a rendszerbe szintén a költséghatékonyság egyik fontos aspektusa, míg a felelőtlen és mechanikus selejtezés jelentős értékvesztést eredményezhet a kulturális közvagyonban.

Igen fontos distinkciókról beszélünk tehát, amikor az állományalakítás költséghatékonyságának minél több – koordinációt, előkészítést igénylő – logisztikai, állománykezelési feladatát, dimenzióit próbáljuk megvalósítani, értelmezni. Például nem mindegy, hogy egy könyv két évnél régebbi, és ezért kerül raktárba, illetve selejtezésre, vagy két éve nem kölcsönözték, és akkor járunk el ugyanígy vele. Önmagában tehát nemcsak a kiadási év, hanem a keresettség időbeli és mennyiségi szempontjaiban, valamint az állománykivonás több fázisában lehet feloldani és alkalmazni a mikulási időhatárokat. Egy ilyen transzformált filozófia már elfogadhatóbb, főleg kisebb könyvtáraknál: minden két évnél újabb könyv lehetne szabadpolcon kölcsönzési intenzitásától és példányszámától függetlenül

„nóvum”-ként, valamint minden olyan könyv (szigorúan a példányra vonatkozóan, de függetlenül a kiadási évtől), amelyet az elmúlt két évben legalább egyszer kikölcsönöztek, ha állományszervezési, állományvédelmi szempontból is lehetséges elhelyezésük a szabadpolcon. Ez a szemlélet tehát szintézisét adja a kereslet és az újdonság szempontjait figyelembe vevő állománymenedzselésnek, és valójában ez jelentheti az állománykezelés tartalmi rugalmasságát, kiegészülve a (táp)raktárosítás, indokolt esetben a selejtezés háttér munkáival. Így még mielőtt selejteznénk, érdemes alkalmazni a kevésbé vagy ritkán keresett dokumentumok (főlépéldányainak) tápraktárosítását, amely tulajdonképpen a dokumentumnak egy köztes

Ha például a FSZEK Központi Könyvtár szakmai-statisztikai eredményeit nézzük, ezek mögé oda kell képzelnünk azokat a logisztikai, kölcsönzési, könyváramoltatási megoldásokat, amelyek valamilyen szinten beépítik e marketingfilozófia eredményeit, s melyeknek hatékony alkalmazása lehetővé tette e viszonylag nagyszámú használó nagymennyiségű (dokumentum) szükségleteinek kielégítését. A könyvtárban a hatékonyságot tehát a korszerű környezet és a megfelelő dokumentumkínálatú kölcsönzői terek, valamint az ehhez kapcsolódó szolgáltatások jelentik. A következő statisztikai adatok eredményessége is nagyrészt az erre való törekvésnek köszönhető.

A FSZEK Központi Könyvtár együttes forgalmi statisztikája

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Beiratkozott olvasók száma	73 660	70 513	75 785	77 014	69 932	73 127
Kölcsönzők száma	520 940	560 329	566 748	525 792	490 209	480 045
A kölcsönzött dokumentumok száma	1 194 446	1 279 199	1 361 090	1 230 877	1 177 207	1 376 438

(dinamikusabb) státusza. Egy szabadpolc dokumentumállományának dinamikus (raktári) kezelése tehát egyáltalán nem, s főképpen nem a selejtezés rutinszerű, mechanikus végrehajtásában kulminálódik, hanem része az állománygondozásnak. Megjegyezhetjük ugyanakkor, hogy az sem helyes, ha az állományapasztást egy könyvtár addig halogatja, amíg a helyhiány kényszeríti ki. Nem ilyenfajta belső, de nem is olyanfajta kívülről jövő, az olvasók kulturális szükségleteit anyagi viszonyaik közül kiszakító spekulatív direktívák alapján lehet szakszerűen selejtezni. A nyugati mintájú állományapasztási javaslat megfelelőbb hangsúlyok, időhatárok, és adott könyvtártípusok közé hangolva, részleteiben átvéve, kiegészítve egy dinamikus állománykezelési (raktározási) folyamattal már a valóban korszerű, szabadpolcos dokumentumkínálat kialakításának alapelve lehet.

A kölcsönzési „tranzakciók” és a kikölcsönzött dokumentumok arányának nyomon követésével az a trend ötlük elsőként szemünkbe, hogy 2008-ban (valamivel) kevesebb kölcsönzési eseményre, (sokkal) több dokumentum jutott, olyannyira, hogy a 2008-as év kölcsönzési számai abszolút értékben is a vizsgált időszak legmagasabb értékei, s az erre vetített kölcsönzési aktusok számaránya a legalacsonyabb. Ez az adat önmagában annyit mutat, hogy valamivel kevesebbszer ugyan, de a kikölcsönözhető könyvek limitjét (véltetően) jobban kihasználva, összességében többet kölcsönöztek a használók. Milyen kontextusban lehet fontos ez a trend? Elsősorban a kultúralódás mennyiségi aspektusainak minőségi ugrásához szolgálhat adalékul. Ha valaki több dokumentumot kölcsönöz, (használ) egy időszakra vetítetten, az az egyén szempontjából mindenképpen valamilyenféle megnövekedett,

szélesebb körű információs, kulturális szükséglet manifesztációját jelenti, s ez, figyelembe véve a külföldi könyvtárak kölcsönzési adatainak (visszaeső) trendjét, komoly eredmény! Úgy is nőtt a kikölcsönzött dokumentumok száma, hogy közben csökkent a kölcsönzési alkalmak száma.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárában kimutatható egy olyan újfajta „kultur-pláza” attitűd, amikor a használó nemcsak konkrét szakirodalomért vagy a kötelező irodalomért tér be a könyvtárba, hanem a könyvtár *összhatásában* vonzza a használókat és elégit ki szélesebb spektrumú kulturális szükségleteket. Ebben sok minden benne van: az ergonomikus könyvtári terektől, a könnyű megközelítésig és az állomány prezentálásáig, és mindez a felkészült könyvtárosok közvetítésével. A legfontosabb szakmai eredmény annak az önerősítő folyamatnak a beindítása, amely kihasználja, hogy a könyvtárhasználat és a kulturális szükségletek motiválhatóak, elmélyíthetők. Mindez teljesen ellentmond a már vitatott (selejtezési) koncepció igazságának. A könyvtárhasználat és a kultúra „általános válságát”, visszaeséseit nem további leépítésekkel, selejtezésekkel kell (lehet) racionalizálni, költséghatékonyra tenni, hanem (kulturális) perspektívát adó intézményi rendszerek (állami) támogatásával lehet kibontakoztatni. „Erős” (azaz hatékony) államra a kultúra (és a könyvtár) vonatkozásában azonban nem az állampolgár ideológiai befolyásolása miatt van szükség: elsősorban (erős) *modern* (partneri-demokratikus, szolgáltató) *állami*, de nem ideológiai alapokon nyugvó könyvtárügyre van szükség, és még kevésbé magukra hagyott, piaci sémákba és funkciókba kényszerített könyvtárakra. Az állam által (újból) támogatott kultúra olyan alternatíva lehet, amely a közoktatással karöltve és a kulturális intézményekkel kiegészülve szolgálhatja a társadalom hosszú távú (kulturális) fennmaradását. Nem a „mikulási” (marketing) axiómarendszer kell javítgatni, korrigálni; hanem egyszerűen más (közszolgáltatási) filozófiájú paradigmát felépítve kell újra gondolni az állománygyarapítás és apasztás, az

értékmegőrzés és hatékony közvetítés/ megosztás lehetőségét. S hogy ez milyen komoly igény a nem közvetlen könyvtári szakmában is, a kultúra más „könyves” területein, idézzük *Kőbányai Jánost*: „*Aki plázában, luxuspalotában akar és tud könyvhöz jutni, tegye. De ne legyen ez az egyetlen alternatíva! A könyv – ha ez még szempont – szellemileg a legjobban a könyvtárban hasznosul.*”⁸

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárából kiindulva plázák helyett a „bibliopláza” eszméjét és gyakorlatát ajánljuk alternatívaként, a többszintes, többfunkciós, a kultúrára több dimenzióból rányitó korszerű könyvtárat.

Jegyzetek

1. BÁRKAY Tamás: Polcon porosodó kötetek [Interjú Mikulás Gáborral]. = Népszabadság, 2009. február 6. 1., 10. p. (<http://nol.hu/kult/lap-20090206-20090206-8>)
2. Jelen írás 2009 márciusában készült „gyorsreagálása” a Mikulás Gábor által felvetett problémának. A digitális kor könyvtártudományának szélesebb spektrumú kritikáját tágabb és mélyebb filozófiai kontextusban kezdtem el kidolgozni a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban publikált cikkeimben. E kitérő után a probléma eszmei továbbgondolásának, marxi interpretációjának munkáját a közeljövőben fogom folytatni és közreadni.
3. A Nemzeti Digitális Közműprojekt (leegyszerűsítve) a következő logikával kíván szélessávú informatikai (optikai) hálózatokat fejleszteni országszerte: az állam egyszeri beruházással közpénzből és EU-s forrásból megteremti a szélessávú optikai infrastruktúrát, majd ezen a közműn a piaci szolgáltatók „igazságosabb” versenyen alapuló, piaci logikával működő „önfenntartó” szolgáltatásokat nyújtanak. Kérdés, vajon a piac logikája ténylegesen önfenntartó-e, és nem inkább a hasznon legnagyobb kitermelésére törekszik-e minimális befektetés mellett. Nos, ebből a szempontból is érthető, miért üdvözlötték az internetes piac-szolgáltatók oly nagy örömmel az államnak ezt a készséges (informatikai) beruházását, melyen ők majd piaci „önfenntartó” alapon szolgáltathatnak, mivel az állam azt vélelmezte, hogy ez a fejlesztés a piaci résztvevőktől „nem várható el”. Ez is egyfajta (piaci) logika és alku: a (közmű)fejlesztésekért fizessen az állam, (az adófizető), s majd fizessen elő a piaci szereplők-

- nél az infrastruktúra használatáért úgy, hogy a haszon (és a szolgáltatás) joga a piaci szereplőket illesse. Így mindössze egy kérdés merül föl: nem a piac által nyújtott szolgáltatások realizált hasznának rovására kellene olyan beruházásokat a piacnak végigvinnie, amelyen (utána) ő maga szolgált? – Bővebben lásd <http://mta.hu/fileadmin/2009/01/Baja.ppt>
4. Könyvtári Figyelő, 1996. 1. sz. 30–43. p. – A szerkesztőség az érintett intézmények válaszait is közölte, köztük HERMAN Ákos: Megjegyzések Zsidai József dolgozata ürügyén, GULÁCSINÉ PÁPAY Erika: Mihez vezet a tájékozatlanság, avagy hogyan teheti tönkre a tudatos dezinformáció egy szakmailag eredményesen működő intézmény hangulatát?, BILLÉDI Ferencné: Mi az az „irtó kapa” és hogyan kell használni?, SÁRKÓZY Péter: Túl buzgó tévedés, TUBA László: Könyvtári harakiri Zsidai-módra című reflexióit. (Lásd valamennyit a <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00017/> címen.)
 5. H. VARRÓ Rózsa: Természeti környezetünk társadalmi környezet. = <http://www.foek.hu/zsibongo/90elotti/cikk/varro.htm>
 6. FEHÉR Miklós: Korszakváltás a könyvtárakban: hatékonyság és minőség-adatok alapján. = Könyvtár, Könyvtár Könyvtáros, 2009.4. sz. 25–28. p (és www.mke.oszk.hu).
 7. A szakkönyvtárak állományának gyarapítására 2005-ben 4 milliárd, a települési könyvtárakra pedig 2 milliárd forintot fordítottak. (Forrás: Társadalmi ellátórendszerek, KSH, 2007.)
 8. KÖBÁNYAI János: Gondolatok a könyvszakmáról. = Népszabadság, 2009. ápr. 29. (<http://nol.hu/velemenylap-20090429-20090429002-1>)

Erdélyi Magyar Ki Kicsoda

Tíz év után újra kiadják az Erdélyi Magyar Ki Kicsodát. A nagyváradi BMC kiadó tervei szerint tízezer adatlap kerül a kötetbe: azoké, akik tevékenységükkel hozzájárulnak a nemzeti tudat megőrzéséhez, a magyar közösség erősítéséhez, de szerepelnek benne az alapítványok és más civil szervezetek is. A kötetbe olyan személyek is bekerülnek, akik külföldön élnek, de munkásságuk Erdélyhez kötődik.

„Új generációk foglalták el helyüket az erdélyi magyar közösségben, úgy gondolom, hogy az ő életpályájukat is be kell mutatni, és az első két kiadás sikere igazolta, hogy erre a kiadványra szükség van.” – hangsúlyozta Stanik István, a BMC kiadó igazgatója. (<http://erdely.ma/kultura.php?id=53780>, közzéteszi Haraszi Katalin, IFLA-HUN, 2009. jún. 30.)

Könyvtári rendezvények az ELTE-n

Az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszéke és az ELTE Hallgatói Önkormányzata két könyvtáros rendezvényt szervezett szeptemberben a könyvtár szakos hallgatók és érdeklődő gyakorló könyvtárosok számára.

A szeptember 15-én tartott Könyvtári Napon néhány budapesti nagykönyvtár (pl. az Egyetemi Könyvtár, a BME OMIKK, az OSZK, FSZEK és mások) állított fel standot a BTK kampuszán, hogy bemutatkozzanak és a hallgatók figyelmébe ajánlják szolgáltatásaikat. Ebből az alkalomból kedvezményes áron lehetett beiratkozni a könyvtárakba és különféle könyvtári kiadványokat, duplumpéldányokat lehetett vásárolni. A könyvtárak jelenéről és jövőjéről egy kerekasztal-beszélgetésen, a könyvtári gyakornokok helyzetéről pedig műhelybeszélgetésen tájékozódhattak a látogatók.

Szeptember 24–25-én a Masters of Library and Information Science 2. c. konferencia négy szekciórendezvényére várták a hallgatókat és a külső érdeklődőket. A szekciókon tárgyalt témák a következők voltak: könyvtári marketing, minőségmenedzsment, online alkalmazások, és a bolognai rendszer kérdései.

(Habók Lilla tájékoztatója alapján. Katalist, 2009. aug. 31)